

ШУКАЧКИ ЩАСТЯ

Передмова

Чи є сенс говорити про щастя сьогодні, під час війни? Навіть дуже, бо це те, заради чого ми виборюємо свою свободу.

І жінки століття тому — також. Вони боролися за свободу в персональному та суспільному вимірах, і без неї не уявляли свого щастя. Бо, як пише дослідниця жіночого руху Марта Богачевська-Хом'як¹, жінка колонізованої нації більш чутлива в деконструванні імперських структур.

Напевно, важко відчувати радість, якщо сучасники називають твою добу *fin de siècle*², декаданс³, присмерк Європи⁴.

А втім, лише після втрати приходиться розуміння, яке ж то було щасливе життя. Озираючись назад після жахів Першої світової, цей період назвуть «Прекрасною епохою» — життєрадісною, безтурботною та безповоротно минулою епохою

1 Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: Жінки у громадському житті України. 1884–1939. Львів : УКУ, 2018. 520 с. — Тут і далі примітки авторки передмови та літературної редакторки.

2 Кінець століття (фр.).

3 Занепад (фр.).

4 Знакова праця німецького філософа Освальда Шпенглера.

оптимізму, добробуту, прогресу, фотосалонів і сінематографа, повітроплавання й перших автівок, бульварів і кабаре, кав'ярень і морських курортів.

ПОШУК ВЗІРЦЕВОЇ МОДЕЛІ

Наші рольові моделі нерідко закладаються в дитинстві — з батьківських настанов і прочитаних книжок. Історію читання українських авторок межі століть ще потрібно дослідити, але певне уявлення можна скласти вже тепер. Наприклад, про лектуру юної Лесі Українки, захопленої читачки середньовічних лицарських легенд, що сформували її уявлення про чесноти — мужність, гідність, шляхетність душі. Вона не лише привносила в українську літературу сюжети про лицарів Круглого столу, святий Грааль, Ізольду Білоруку та Ізольду Золотокусу, а й проживала своє життя як лицарський роман, з етосом служіння недосяжному ідеалу.

Михайло Грушевський, прочитавши повість «Царівна» Ольги Кобилянської, охарактеризував твір як осучаснену версію класичної історії про Попелюшку. Кобилянська була обурена застарілістю такого погляду: вона в дитинстві читала інші казки і вважала, що «Наталка є новітній тип, впроваджений в салон руської літератури, де її жіноцтво сидить в народних строях, зі старосвітськими ідеями і зітхає до місяченька. Наталка ж думає вже над собою і другими, так і бачить, що праця надає чоловікові смисл в житті. Праця уміслова»⁵. Насправді, якщо придивитись,

5 Кобилянська О. Ю. Твори: в п'яти томах. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1963. Т. 5. С. 332.

у казках, які могли читати українські дівчата, чимало прикладів сильних і діяльних персонажок, що не сидять у вежі в очікуванні рятівника, не коряться обставинам, а домагаються свого. Узяти бодай Цалинку (так Михайло Старицький переклав андерсенівську «Дюймовочку», що вийшла українською у збірці казок 1873 року⁶). Вона не виходить заміж за першого-ліпшого жабича, ані за жука, що «рятує» її зі скрути, ані за поважного й заможного претендента-крота, який забезпечить їй добробут в обмін на свободу. Натомість вона зберігає вірність собі й погоджується на здорові стосунки лише з тим, із ким відчула спільність і хто подарував їй крила.

Утім скандинавські країни, які нині очолюють світовий індекс щастя, наприкінці XIX століття продукували не лише щасливі сюжети, надихаючи на власні пошуки українських мисткинь. Перш ніж дати світові хюге й затишок простих речей, мав постати «Ляльковий дім» норвезького драматурга Генріка Ібсена (1879), у якому персонажка Нора наважується на відчайдушний крок — залишити родину, дім і суспільну модель, у якій вона не відчуває себе живою. Українські письменниці — Наталя Кобринська, Леся Українка — студіюють Ібсенову драму й пильно стежать за новими тенденціями в модерністській літературі й тогочасному житті, що, за Оскаром Вайлдом, наслідує літературу, а не навпаки.

6 Казки Андерсена з короткою його життєписью / пер. М. Стариченко; худ. М. Мурашко. Київ, 1873. 398 с.

7 Наталя Кобринська — «Про "Нору" Ібсена», 1900; Леся Українка — «Європейська соціальна драма в кінці XIX ст.», 1901.

ТРИГЕРИ І ГЛІМЕРИ МЕЖІ СТОЛІТЬ

Людська свідомість постійно фіксує тригери-подразники, скануючи довколишній світ, щоб попередити про небезпеку. Тим часом протилежні — позитивні — сигнали, тобто глімери, треба ще навчитися помічати. Це щоденні проблиски радості, які втішають, підтримують, допомагають триматися. Зазирнімо у світ жінки кінця XIX — початку XX століття. Що робило її щасливою?

Красиві речі в інтер'єрі, що тішать господиню дому з «Людського щастя» Любові Яновської. Малювання, через яке пропрацьовує емоції і травми художниця з твору Одарки Романової. Дзявкіт цуценяти, який свідчить про приїзд чоловіка з ярмарку в оповіданні Ганни Барвінок. Музика, що лунає в оповіданні «Метелик» Христі Алчевської, пробуджуючи гірко-солодкі спогади про молодість. Надія на освіту, яка дасть можливість не жити з чужої ласки персонажці Марійки Колцуняк. Випадкова зустріч, теплий усміх, делікатне схвалення того, чия думка важлива для однієї з «Пропавших сестер» Надії Кибальчич. Уміння помічати красу й радіти приходу весни попри всю безнадійність обставин, у яких опиняються персонажки оповідання «Засуджені». Несподіваний лист від подруг, що вириває з плину буденності й нагадує про колишню дружбу в «Тихих драмах»...

Після дискурсу служіння і страждання, що панував в українській реалістичній літературі XIX століття, модерністи запрагнули «хоч клептика блакитного неба»⁸, як

8 Вороний М. Український Альманах (відкритий лист) // Літературно-науковий вістник. 1901. Т. XVI.

висловився Микола Вороний у заклику до письменників писати по-новому, надихаючись красою, а не лише селянськими злиднями. Чоловіки, що насправду тяж утомилися служити, страждати й бути покірними долі, але не мали відваги порушити суспільні очікування щодо маскулінності, здиновано й захоплено спостерігали, як їхні сучасниці-жінки деконструють старий лад. Наприклад, літературний критик Олександр Грушевський (молодший брат Михайла) писав про спроби молодих жінок вийти з-під влади застарілих приписів: «<...> суспільство гостро засуджує за кожну провинку проти загальнопринятих поглядів і приписів моральності. Н. Кибальчич добре підмітила цей відтінок у відносинах суспільства», яке загрожує «загальним осудом кожній більш сміливій і енергичній»⁹.

ЧИ ІСНУЄ «ЖІНОЧЕ ЩАСТЯ»?

Жінки XIX століття долали стереотипи й готові були на надзвичайні вчинки, щоб бути поруч із тими, кого кохали. Не завжди в підсумку все складалося щасливо: примарний вогник щастя часом заводив у глухі кути й непролазні нетрі випробувань.

1847 року Олександра Білозерська зламала кількарічний опір матері й узяла шлюб із Пантелеймоном Кулішем, молоді подружжя вирушило у весільну подорож. Вона була при надії, коли її чоловіка заарештували дорогою, інкримінуючи

9 Грушевський О. С. Сучасне українське письменство в його типових представниках // Літературно-науковий вістник. 1908. Т. XLIII. Кн. IX. С. 479.

йому участь у Кирило-Мефодіївському товаристві. Їй було дев'ятнадцять, вона втратила дитину від пережитого стресу, більше дітей у пари не було. Попереду чекав шлях на заслання до Тули слідом за чоловіком. Наступні три роки вони жили переважно за літературні гонорари дружини, яка писала під псевдонімами Ганна Барвінок та А. Нечуй-Вітер (перший обрала сама, другий запропонував Куліш). Перше оповідання вона написала того-таки щасливого й нещасного 1847 року, під час весільної подорожі, що так трагічно завершилася.

До речі, Куліші — не менш літературний рід за жіночою лінією, ніж Косачі. Племянниця Ганни Барвінок, Надія Матвіївна Кибальчич-старша, видавалася під псевдо Наталка Полтавка і стала матір'ю письменниці Надії Кибальчич-молодшої. Обидві зазнали і щастя, і горя: шлюб Кибальчич-старшої зрештою розпався, і вона з донькою мусила повернутися до своєї матері (теж Надії, теж нещасливої в коханні). А про силу почуття Кибальчич-молодшої свідчить фінал її життя: не переживши смерті коханого чоловіка, вона скоїла самогубство. Отож і надії на щасливе життя для героїнь їхніх творів розбиваються об життєві негаразди — такі буденні й реалістичні, що видаються нормою, а не випадковістю.

Олександра Судовщикова, знана в літературі як Грицько Григоренко, торувала власний шлях до щастя: її батько був гімназійним учителем і старшим приятелем Михайла Драгоманова. Заради друга Судовщикова улаштував у київський пансіон його сестру Ольгу Драгоманову (у шлюбі Косач, у літературі Олену Пчілку) — поручився за неї і певний час викладав без оплати, в кошт її навчання. Він не встиг виїхати за кордон, як Драгоманов, і був засланий до Костромської

губернії, дружина теж поїхала слідом, на чужині народилася донька. Дружба родин тривала, і згодом їхні діти — Михайло Косач і Олександра Судовщикова — закохалися й, подолавши несхвалення Королеви-матері Олени Пчілки, таки одружилися. А після ранньої смерті чоловіка невістка жила з літньою свекрухою, як і персонажка її оповідання.

Приятельки Косачів, сестри Старицькі — Людмила й Оксана — обидві письменниці й обидві закохані в Івана Стешенка. Старша Людя швидко розпізнала аб'юзера, а молодша Оксана потрапила на гачок токсичних стосунків. 1894 року Людмила жалілася в листі найстаршій сестрі, Марії: «Оксана було посварилася зі Стешенком, а тепер вже помирилася. Посварився з нею, а на лекції зустрічає її гуляючи з якоюсь їхньою спільною знайомою, і Оксані навіть не вклонився. І варто йому лише пальцем поманити, Оксана забуває таке приниження. Дивовижна, сповнена протиріч вдача. Уяви, вона не лише віддає йому частину своїх грошей (вона тепер має ще один урок), а й носить котлети, пиріжки, тістечка з нашого столу! А, наприклад, закинула акт моєї драми, який я написала з такими пекельними муками, і не поклопоталася навіть пошукати його, так він і зник. А подумай, скільки зусиль він мені коштував! А коли мама десь загубила титульний аркуш його книжечки, то вдома піднялася така трагедія, що й годі»¹⁰. Емоційні гойдалки тривали й наступного року, Людмила Старицька, що добре розбиралася в людській психології, і далі

¹⁰ Гураль О. «Твое сердце молчит зараз до мене...»: про Оксану й Івана Стешенків *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/tvoie-ser-tse-movchyt-zaraz-do-mene-pro-oksanu-j-ivana-steshenkiv/>